

ՂԵՎՈՆԴ ՔԱՀԱՆԱ ԱԹԱՆԱՍՅԱՆ

ԻՄ ԱՇԱԿԵՐՏԵԼՍ ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՆ ՎԱՐԱԳԱ ՎԱՆՔՈՒՄ ԵՎ ՄՈՒՇԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՈՒՄ¹

Յ. ՎԱՐԱԳԱ ՎԱՆՔԻՑ ԴԵՊՈՒ ՄՈՒՇԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆՔԸ

Վանից դուրս գալիս, ձիերով եկել էին մեզ ճանապարհելու 30—40 երիտասարդներ, որոնց մենք հանդիպեցինք երբ իջնում էինք Վարազա դարիվայրից։ Այդ ձիավորները եկան մեզ հետ մինչև առաջին հանդիպած գյուղը, որը հեռու էր Վանից ոչ ավելի քան 8—10 վերստ տարածության վրա։ Այստեղ էլ մնացինք գիշերելու։ Հաջորդ օրը վաղ առավոտյան դուրս եկանք շարունակելու ճիգը ճանապարհը դեպի Մուշ։ Հասնելով Ավան գյուղը, մենք իջանք Կրեցիտիսի տանը։

Հաջորդ օրը նախաճաշելուց և մեր հարգելի ծերունի երեցիների շնորհակալություն հայտնելուց հետո, առավոտյան ժամը 10-ին ճանապարհ ընկանք դեպի Խոռոտոտնյաց պատմական գավառը (այդ Հայկ նահապետի թոռ Խոռո կողմից ընտրած վայրն է, որի անունով և կոչվել է Խոռոտոտնյաց գավառ)։ Այս գավառը գտնվում էր Վանա կապուտակ լճի արևելյան եզրերի մոտոյց տարածության վրա. սա մի բերրի և արգավանդ հացաբույսերով սիրուն դաշտավայր է։

Ահա այս գավառում էր գտնվում Տիրամոր հույկապ վանքը, որը շինված էր մաքուր սրբատաշ քարից։ Վանքի շրջապատում կային 25—30 հայ բնակչության տներ։ Հայրիկն իր ձիու գլուխը շուտ ավելից դեպի այդ վանքը, ցանկանալով համբուրել մի շրիմ, որը գտնվում էր այդ վանքի ավագ խորանի կողքին, կրկնակի շինված սյունակներով մատուցում։ Սա այն վանքն էր, որը Մեծն Ներսեսը, իր հայրապետության օրով, հատկացրել էր բոլորտներին։

Հայրիկն այստեղ ծնկադրեց աղոթեց և մի

ուսկի գցեց այն պղնձյա գանձանակի մեջ, որը դրված էր սեղանի վրա։

Տիրամոր վանքից դուրս գալով, անմիջապես շարունակեցինք մեր ճանապարհը և մինչև երեկո հասանք Ս. Դանիելի վանքը (նույն գավառում)։ Բայց մինչ վանք հասնելը, մեզ ընդառաջ եկան Մուշի գավառի բոլոր մելիքները, տասնապետները և երեցփոխները, նստած իրենց նժույգների վրա։ Հայրիկը նրանց սիրալիր ընդունեց։ Ընդառաջ եկողները մոտենալով, ջերմ սիրով և մեծ հարգանքով համբուրեցին Հայրիկի աջը։ Դրանցից շատերը, նույնիսկ ներքին հուզմունքից, արտասովում էին, փառք էին տալիս, որ վերջապես արժանացան Հայրիկին իրենց առաջնորդ տեսնելու բախտին։

Գիշերը մնացինք Ս. Դանիելի վանքում, որ շատ լավ հյուրասիրություն գտանք տեղի վանահոր՝ Հակոբ ծայրագույն վարդապետի կողմից։ Սա բավականին գործունյա և շինարար անձն էր։

Ճաշեցինք Մելիք Խաչենի տանը և ճանապարհ ընկանք դեպի Ս. Կարապետի վանքը։ Շատ հանդիսավոր էր այդ գնացքը։ Ինչպես վերևում ակնարկել էի, խրիմյան Հայրիկը իր փառահեղ մորուքով, իր բարձր հասակով, կապույտ աչքերով, նստած սպիտակ ձիու վրա, նրա հետևից 45 մելիքների, տանուտների և երեցփոխների բազմությամբ, որոնք նստած էին իրենց երիվարների վրա, արծաթապատ սարք ու զարդով, առաջ էին գնում։ Հայրիկի պատվերով, Սրվանձությանը, Հաջի Միքայելը և ես սկսեցինք երգել «Բա՛մ, փրորտանա՛ր և ապա այլ պատրաստ երգեր։ Նրանք էինք այնպիսի ներդաշնակությամբ, որ բոլորը կատարելապես հիացմունքի մեջ էին։

1. Երրոճակված ամսագրի 1952 թվականի սեպտեմբեր—հոկտեմբեր համարից։

7. ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ՀԵՏ ՄՇՈ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆՔՈՒՄ

Բուպախի մեկիք Խաչենի տնից դուրս գալու նույն երեկոյան, մեզ ընդառաջեցին Ս. Կարապետի միաբանության կողմից եկած երեք վարդապետ և երեք քահանայ։ Սրանցից մեկը Աշտիշատի քահանան էր, մյուսը՝ հայկական ինչ որ գյուղից, իսկ երրորդը՝ Խորենք գյուղից էր։

Այդպիսով, մեր փնտքի թափորը քանի գնում, ստվարանում էր։ Վերջապես մոտեցել էինք Ս. Կարապետ վանքին։ Այդտեղից սկսվում էր վերելքը։

Ս. Կարապետի միաբանության առաջնորդ, մինչև 20 սաժեն տարածության վրա, եկեղեցական թափորով, խաչ ու խաչվառներով, շուրջառնելով ընդառաջել էին իրենց նոր վանահորը և առաջնորդին։

Հայրիկը տեսնելով եկեղեցական թափորը, ցած իջավ ձիուց։ Ցած իջան և մեզ հետ եկած մեկիքները, տանուտները, երեցփոխները։ Հայրիկը շուրջառն առավ վրան և երեքգլխյան վիշապի արծաթյա գավազանը վերցնելով ձեռքը, բուրվառակիտ երկու սարկավազների խնկարկոթյամբ, միաբանության ճշրաչափառ Աստուած շարականը փոփոխելով, առաջ շարվեցինք և մտանք վանքի պարսպից ներս Ս. Կարապետի տաճարը։ Այստեղ որոշ աղոթքներ կատարելուց հետո, Հայրիկը դարձավ դեպի հայ մեկիքները, տանուտները և երեցփոխները, նաև վանքի միաբանությունը և մի շատ ազդու քարոզ խոսեց։ Մենք կարծում էինք, թե հենց այդ քարոզը պատճառ կդառնա, որ վանքի միաբանության միջից վերանան ատելությունն ու շար նախանձը, որոնք վաղուց ի վեր բույն էին դրել այդ ողորմելիների մեջ։

Միաբանները Եկեղեցուց եկան առաջնորդարան։ Այնուհետև մեկիքները, տանուտներն ու երեցփոխները, նաև գյուղերից եկած քահանաները, Հայրիկի աջն առնելով, հեռացան շատ գոհ տպավորության տակ։

Մինչև մեր ժամանումը, սկսած Վարդավառից, գրեթե ամեն կիրակի ուխտավորների սովոր բազմություն էր գալիս ուխտի և լուրաքանչյուր ուխտավոր, իր կարողության համեմատ, նվիրաբերում էր իրեն շերմեռանդ սիրո և բարեպաշտական ճշմարտախոս տուրքը։

Մեր գալուց անցել էր մոտավորապես 8—10 օր։ Հայրիկը վանական կառավարությունից և գանձապահից հաշիվ պահանջեց, բայց տեսավ, որ ամենայն ինչ կատարյալ է... գանձարկղում ոչինչ չկա։ Անհրաժեշտ էր

կարգավորել եկամուտները և բաց անել վանական ողորմելի դպրոցը։

Հաջորդ գարնանը բացվեց դպրոցը և մենք ուսեցինք մեր եռանդուն գործունեությանը։ Խրիմյան Հայրիկը, Գարեգին Սրվանձատյանը, Հաջի Միքայելը սկսեցին իրենց մանկավարժական աշխատանքը, իսկ ես կատարում էի վերակացուի պաշտոն։

Աշակերտները շատ գոհ էին, որ վերացվել էին դպրոցից մինչև այդ գոյություն ունեցող ֆալսախաչ² ծեծը և հայհոյանքը։ Սակայն վանքի եկամուտները դեռ շարունակում էին հափշտակվել։ Դրությունը փոքր ինչ կարգավորելու համար, Հայրիկն իր մոտ կանչեց վանքի լուսարար Հարություն վարդապետին, որը 60—65-ամյա ողորմելի մի ծերունի էր և, ինչպես մեզանում են ասում, «աշխարհից բխխաբար» մի անձն։ Հարություն վարդապետին հանձնված էր Ս. Կարապետի վանքի «Մասունք խորան»ի գերեզմանի խաչահամբույրի ողջ եկամուտը, որն առնվազն տարին մի քանի հազարի էր հասնում։ Հայր սուրբն այդ եկամուտը, առանց հաշվի, գերեզմանի վրա դրած բաց գանձանակից վերցնում և իր անհատակ գրպանն էր լցնում։ Կարիք ունեցողը, լինելով դա միաբանության միջից թե դրսից, կարող էր գալ, հայր սուրբի աջը համբուրել, ձեռքը անարգել մոցնել նրա գրպանը, և հանել այնքան, որքան կարելի էր դուրս բերել՝ և, արծաթ, նույնիսկ ոսկի դրամ։ Ես այս ասում եմ առանց չափազանցության։

Հայրիկը հանդիմանեց Հարություն վարդապետին այդ դրամների անխորհուրդ և աննպատակ ծախսվելու համար և հանձնարարեց՝ հաշվով վերցնել գանձանակները և արձանագրել մատչանում։

Այդ կարգադրությունից հետո, եկամուտներից շոշափելի մի գումար գոյացավ, որով դպրոցը նորոգվեցավ, շինվեցին նոր լուսամուտներ, նոր դռներ, գնվեց կահ-կարասիք, մահճակալներ, նոր հանդերձանքներ վարվեցին աշակերտների համար։ Մի խոսքով, այդ գանձարկղի դրամներով բավականին զգալի բարեկարգություններ մտցվեցին։

2. «Ճալախա», «փալախա» կամ «փալախան» — «Թոկ» երկու ծալրը մի ձողի վրա ագուցված, որի մեջ մեկի զույգ ոտները կաշկանդելով վեր են բարձրացնում գավազանի հարվածներ տալու համար (Ստ. Մալխասյան, Հայերեն քաղաքական քաղաքանք, Երևան, 1945 թ.)

8. ԴԱՎԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՓՈՐՁ

ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ԿՅԱՆՔԻ ԴԵՄ

Մի օր, մենք՝ վարադականներս, գիշերը երկար մնացինք Հայրիկի մոտ և խորհրդակցում էինք՝ թե ի՞նչպես անենք, որ Մուշի հայաշատ նահանգի հայության համար մի լրագիր հրատարակենք։ «Մասունք խորան»ի խաչահամբույրի գանձանակը կարող էր լիովին բավարարություն տալ այդ շահեկան նպատակին։ Որոշումը կայացավ շաբաթթերթի հրատարակման մասին. որոշեցինք թերթն անվանել «Արծիվիկ Տարոնո»։ Մտածեցինք դիմել Կոստանդնուպոլիս՝ նոր մամուլ և տառեր բերելու համար. բայց տեսանք, որ դա շատ դրամագլուխ կպահանջեր, ուստի որոշեցինք՝ վանքի պահապաններից մեկին ուղարկել երգրում, թուղթ գնելու և ուղարկելու Վան, «Արծիվիկ Տարոնո»ն այնտեղ տպագրելու և ապա Ս. Կարապետի վանքը բերելու համար։

Եվ մինչդեռ մենք այդ խորհրդակցությունը էինք զբաղված, մի այլ տեղ, քուրդերի հետ միաբանած այլ անձինք, որոնք շահ և օգուտ ունեին վանքի եկամուտներից, խորհուրդ էին կազմել ու որոշել՝ կ'ամ Հայրիկին սպանել և կ'ամ երկյուղ տալ, փախցնել։

Մենք հենց նոր էինք խորհրդակցությունից հետո մեր խուցերը քաշվել քնելու, գիշերվա ժամը 2-ի մոտ, մեկ էլ հանկարծ լսվեց հրացանի ձայնի որոտ։ Վանքի շրջապատի ամայությունը, գիշերային լռությունը տասնապատկել էին հրացանի որոտը։ Ձայնը լսվեց կարծես առաջնորդարանի կողմից։

Բոլորս շնչասպառ, հուզված, դեպի առաջնորդարան՝ Հայրիկի մոտ վազեցինք։ Հայրիկը մոմակալը վառած, առաջնորդարանին կից ննջասենյակը մտնելու միջոցին, ինչ որ դավադիր իր անդրիակյան ճայնալով հրացանը պարպել է նրա վրա, գնդակը վրիպել է և Հայրիկը ազատվել է այդ վերահաս վտանգից։

Բոլոր միաբանները առաջնորդարանի մեծ

սրահը հավաքվեցին։ Հայրիկը, լուռ ու մունջ, վեհանձն և անվրդով, իր սովորական սառնասրտությամբ և քաղցր ժպիտը երեսին դարձավ դեպի ժողոված միաբանությունը և ասաց.

— Այս միաբանության մեջ ողորմելիներ կան, որոնք կկարծեն թե հրացանի գնդակով Վասպուրականի Արծիվ կփախցնեն... Թընդանթ ալ որ պարպեք, Արծիվ թռչող, հեռացող չէ... Գացե՛ք, հանդիստ քնացեք...

Ամենքն էլ մնացին զարմացած Հայրիկի այդ մեծահոգության առաջ. եթե խրիմյան Հայրիկի տեղ մի ուրիշ կոստանդնուպոլսեցի վանահայր լիներ, անմիջապես Մուշի փաշայի մոտ մարդ կուղարկեր, ահագին աղմուկ կհաներ, միաբանությունը իրարանցման մեջ կգներ, ոմանց կասկածավոր մեղադրանքներով կալանավորման կտար, նույնիսկ աքսորի կդատապարտեր։ Ի դեպ, Մուշի փաշան իմացել էր դեպքը կողմնակի մարդկանց միջոցով, անձամբ եկել էր վանք և ներկայանալով Հայրիկին, զարմացել ու հիացել այդ բարի, պատվական հոգևորականի վեհանձնության և սառնասրտության վրա։

Այս անցքից հետո, մենք էլ ավելի մեծ եռանդով փարվեցինք մեր գործին։ Դպրոցը շարունակում էր իր կանոնավոր գործունեությունը, իսկ «Արծիվիկ Տարոնո»ն այս դեպքից երեք շաբաթ հետո լույս տեսավ և մեծ քաջալերություն գտավ հայ հավատացյալների կողմից. բաժանորդների թիվը մեկ տարում հասավ 1.200-ի, ինչ որ այն ժամանակ բացառիկ մի հանգամանք էր։ Ուրախ էր և գոհ Հայրիկը արդյունքից, ավելի քան խանդավառ էինք մենք, և ունեին թշնամիները, հաղթանակել էր Հայրիկի սերը, համբերությունը։ Մուշի Ս. Կարապետ մեր հոգևոր կուսուրական կենտրոններից մեկը լինելու մեծ հույս էր ներշնչում խրիմյանի վանահայրության օրով։

9. ԱՆՑՔԵՐ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՎԱՆՔՈՒՄ

Անցան երկրորդ և երրորդ տարիներն էլ. եկավ 1864 թվականի գարունը։ Այդ թվականի մայիսի 24-ը տաճկահայերի Ազգային սահմանադրության տարեդարձի օրն էր։ Հայրիկի նախօրոք պատվերով, պատրաստություն տեսանք այդ օրը մեծաշուք կերպով տոնելու։ Վանքի պարսպից դուրս մի քանի սաժեն հեռավորության վրա կար սիրուն մի պարտեզ, որը հայտնի էր «Լուսարարի բաղչա»

անունով, չքնաղ աղբյուրով, որի շուրջը տնկված էին ուռնիներ, որոնց ներքև որձաքարից շինված էր մի ավազան. պարտիզում կային պտղատու ծառեր։

Նույն 23—24-ի գիշերը, մեզ մոտ էին եկել Նոր-Նախիջևանից, Ղզլարից և Արմավիրից չերեզահայ ուխտավորներ, հագած լեզգական շալիք կարած չերկեսականներ, կապած արծաթյա խննչալներ և ատրձառականներ, բո-

լորն էլ սիրուն և առողջակազմ տղամարդիկ, բայց հայերեն դժվարությամբ էին խոսում:

Հայրիկի կարգադրությամբ պատարագը սկսեց ուշ, ժամը 10-ին: Պատարագից հետո կազմվեց եկեղեցական թափոր խաչով, խաչվառով: Հայրիկի պատվերով, ես գնացի կովկասցի մեր հայ հյուրերի մոտ և խնդրեցի ներկա գտնվել հանդեսին: Նրանք հայերեն լավ չէին հասկանում. ես բացատրեցի նրանց ոռոսերեն լեզվով այդ օրվա հանդեսի նշանակությունը: Օ՜հ, որքա՛ն նրանք տրախ էին, երբ իրենց համար հասկանալի եղավ այն ամենը, ինչ կատարվելու էր այդ օրը:

Վանական թափորը շարժվեց Հայրիկի գլխավորությամբ դեպի Վուսարարի բաղ-շա՛ն, ազգային-եկեղեցական երգերով: Հայրիկը իրեն հատուկ հովանավոր, համով, հոտով վեր հանեց օրվա պատմական նշանակությունը ազգաշունչ մեծ ճառով:

Այդ տարի Մուշի շրջանում երաշտի պատճառով ստեղծվեց ծանր դրություն: Սոսկալի երաշտ էր. շատ տնտեսություններ նույնիսկ իրենց ցանած սերմացուն չստացան. 150—200.000 ազգաբնակչությունը կանգնած էր սովի, քաղցի առջև:

10. ՄԻՆՉ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ՝ ԷՐԶՐՈՒՄՈՒՄ

Խրիմյան Հայրիկը Կոստանդնուպոլսում եղած ժամանակ, Վարդավառին, Երևանից եկած ուխտավորներից ես ստացա նամակ: Հայրս ի միջի ալլոց գրում էր ինձ. «Մի՛րելի՛ որդեակ իմ Նահապետ, ե՛կ, օգնեա՛ հօր քո ծերացեալ...»: Ես հիշեցի ծննդավայրս, մերայիններին և բարեկամներին, և որոշեցի վերադառնալ տուն:

Ես վաղուց էի փափագում գնալ Սասունի սարերի հյուսիսային փեղերում գտնվող Առաքելոց սիրուն, հրաշալիքալի վանքը, և մեր քերթողահոր շիրիմը համբուրել: Հոսիսի վերջերին ճանապարհ ընկա դեպի Առաքելոց վանքը:

Իսկապես, քնություն ի՛նչ սքանչելի անկյուն. ի՛նչ աննման և նվիրական վայրում էր շինված Առաքելոց վանքը...: Մարդ զարմանում է՝ թէ ի՛նչ հիանալի ճաշակ են ունեցել Հայ Եկեղեցու հայրերը, որոնք կարողացել են ընդհանրապես արդարյալ հրաշալիքով վայրեր ընտրել թե՛ իրենց բնակության և թե՛ Աստուծո տաճարի համար:

Ես կատարեցի իմ ուխտը:

Առաքելոց վանքից վերադառնալով, եկա Աշտիշատ: Գյուղից դուրս, մի քանի քալ հեռավորության վրա գտնվում էր մի անշուք եկեղեցի. դա մեր գրականության և Եկեղեցու մեծ դորձի և հայրապետի՝ Ս. Սահակ Պար-

Հայրիկը մի առանձին շրջաբերականով, «Արժվիկ Տարոնոյ»-ի միջոցով, հրավեր կարդաց օգնության՝ «Հոգևարք» մեջ գտնված Տարոնի ժողովրդի մասին: Մուշի շրջանի հայ հավատացյալների մեջ շատ մեծ արձագանք գտավ Հայրիկի շրջաբերականը: Հայրիկը ուխտավորներից ստացած գումարը, որը մոտավորապես կազմում էր 2.800 ռուբլի ոսկեդրամ, հատկացրեց սովահարներին: Սակայն սովյալների կարիքը այնքան շատ էր, որ հագիլ թե կիսով չափ բավարարեր այն մեծ պահանջը, որն զգացվում էր: Ի նկատի առնելով այդ հանգամանքը, Հայրիկը 1864 թվականի հունիսին ճանապարհ ընկավ դեպի Էրզրում (Կարին) և ապա Կոստանդնուպոլիս՝ հանգանակության համար: Հայրիկի ջանքերը արդյունավետ եղան. նրա հանգանակած գումարներով կարելի էր եղել բավական ալլուր, ցորեն հասցնել Մուշ՝ թե՛ ժողովրդին կերակրելու և թե՛ սերմացու մատակարարելու համար:

«Արժվիկ Տարոնոյ»-ի այն համարը, որ տպագրված էին Հայրիկի կողմը ուղղված ընդհանուր հայության, թե «Հոգևարք է Տարոնին, այցելություն ըրեք իրեն», արձագանք էին գտնում ամեն տեղ:

Թեև գերեզմանն էր: Մտաբերելով երանելի հայրապետի կատարած մեծ դերը մեր ազգի, մեր Հայրենիքի բարօրության վերաբերմամբ, մտքիս և հոգուս խորքից զգացված, ընկա նրա անշուք գերեզմանի վրա և արտասովոր ալքերով համբուրեցի նրա նվիրական դամբարանը:

Առաքելոց վանքից և Աշտիշատից վերադառնալով, ես նորից եկա Ս. Կարապետ և Սրվանձատյանի մոտ ծանոթացա Էրզրումցի Նշկյանց Մկրտչի հետ, որը պիտի լիներ իմ ճանապարհի ընկերը դեպի Էրզրում: Ես, իհարկե, շատ ուրախացա և գոհ էի, որ այդպիսի հարգելի և լավ ընկեր գտնվեց իմ ճանապարհի համար:

Օգոստոսի վերջերին Նշկյանց Մկրտչի հետ ճանապարհ ընկանք դեպի Էրզրում: Միաբանությունը մեզ ճանապարհ դրեց վանքից բավական տեղ հեռավորությամբ, իսկ Գարեգին Սրվանձատյանը ընկերացավ ավելի քան հինգ վերստ:

Մի օրվ և արցունքով բաժանվեցինք միմյանցից, նամանալանդ իմ անկեղծ բարեկամ և առավել ևս պատվական ուսուցիչ՝ և ընկեր Սրվանձատյանից, որին հավիտյան չեմ կարող մոռանալ...: Ո՛հ, որքա՛ն ծանրաբարո, որքա՛ն բարի, համեստ ու խելացի էր նա և իզուր չէր, որ հարց էր բարձրացվել, որ

Սրվանձտյանը էջմիածնի Գեորգյան Ճեմարանի տեսուչ հրավիրվի:

Մեր ճանապարհորդությունը եղավ շատ հաճելի: Մենք խոսում էինք Վարազից, Վանից, Ս. Կարապետից, Խրիմյանից և Սըրվանձտյանից:

Եվ երբ էրգրում հասանք, Նշկյանց Մկրտիչը շատ խնդրեց, որ իր տանը իջնեմ: Բայց նա, առանց այն էլ ինձ ճանապարհին շատ էր պարտավորեցրել, ուստի շուգեցի նրան նեղություն պատճառել. մյուս կողմից էլ, այդ ժամանակներում էրգրումում չկային հյուրանոցներ, իսկ իջևանատները կեղտի և ապականության որջեր էին, անհնար էր այնտեղ մնալ: Ես իջևանեցի իմ ժանոթ Հաջի Նիկոլի տանը:

Ես վաղուց էի լսել էրգրումի հայ կանանց պարկեշտության մասին, իսկ նրանց ֆիզիկական գեղեցկությունը պակաս չէր նրանց բարոյական գեղեցկությունից. նրանք կանացի այնպիսի քնքշությամբ էին խոսում, որ մի րոպե կարծում էիր հելլենական կղզիների շատվածուհիներ են, որոնք քեզ շրջապատել են: Էրգրումի հալ կանայք բարձր էին իրենց խոսակցությամբ, արտաքին գեղեցկությամբ, պարկեշտությամբ:

Ես լավ հիշատակներով բաժանվեցի Նըշկյանց Մկրտչից և նրա րնտանիքից: Երեկոյան Հաջի Նիկոլը ինձ շատ ավետավոր լուր տվեց. «Այդդ լուրս, պարոն Նահապետ,— ասաց նա,— ցանկազաժող ճանապարհին նոր ընկեր եմ գտել— էհրամջյան Գեորգ աղան, մի շատ լավ ո՞ղկեր, ասող, խոսող, ծիծաղող և ծիծաղացնող»:

Ես շատ ուրախացա, մանավանդ երբ հաստատ իմացա, որ իմ ընկերոջ դարձի հանգամանքները այնպես էին դասավորված, որ նա ամսի 8-ից շուտ չէր կարող ճանապարհ ընկնել:

Ամսի 8-ին մենք ճանապարհ ընկանք դեպի Կարս:

Էրգրումի վալիի թույլտվությամբ, երկու ձիավորներ ընկերանում էին մեզ ապահովության համար: Առաջին օրը հասանք Սողանլուղի հրաշագեղ անտառը: Կավածական իր գյուղերից մեկում մեզ ընդունեց Հասան բեկը, որը տեսնելով էրգրումի վալիի հրամանագիրը, մեծ հարգանքով համբուրեց այն և հրավիրեց մեզ իր սեփական գյուղը, որտեղ նա մեզ ընդունեց, պատվեց:

Հաջորդ օրը նախաճաշիկից հետո ճանապարհ ընկանք դեպի Կարս, ուր և հասանք երեկոյան ժամը 9-ին: Իջևանեցինք էհրամջյանի տանը, որը գտնվում էր մեր Աբաս Բագրատունյան թագավորի շինած Առաքելոց վանքի դիմաց:

Այդ ժամանակներում Առաքելոց վանքը Օսմանյան պետության ցորենի պահեստն էր: Երկու օր Գեորգ էհրամջյանի հյուրասիրությունը վալեիելուց հետո, ես ուղևորվեցի Գյումրի (Ալեքսանդրոպոլ), որտեղ երկու օր անցկացնելուց հետո, ուղևորվեցի իմ հայրենի Երևան, ինձ համար ցանկալի ծննդավայրս և սեպտեմբերի 18-ին արդեն Երևանումն էի, շրջապատված ծնողներով և մերձավորներով:

